

УДК 340.12

Н. І. Сатохіна, кандидат юридичних наук

ГЕРМЕНЕВТИЧНИЙ ВИМІР ПРАВОВОЇ ОСВІТИ

Здійснено спробу розкрити в межах правової реальності природу досвіду розуміння, що дозволяє виявити герменевтичні сенси правової освіти та прояснити сутність і завдання останньої. Авторка відстоює ідею, за якою сутність правової освіти полягає у розумінні, що являє собою не метод, а інтегральну форму досвіду, ґрунтованого у правовій традиції та орієнтованого в напрямку належного, поєднуючи водночас знання, творчість та дію. Отже, основною метою правової освіти виявляється відтворення досвіду діалогічного ухвалення рішень у ситуації невизначеності і конфлікту.

Ключові слова: *правова освіта, правова герменевтика, розуміння, фронесис, такт.*

Домінуюче на сьогодні уявлення про освіту як накопичення спеціальних знань та практичних умінь і навичок, вочевидь, укорінене в ідеалах класичної раціональності, що ототожнює «освічену» людину з теоретичним суб'єктом, «свідомістю взагалі», звільненою від природних недосконалостей та ірраціональності суб'єкта емпіричного, і, отже, втрачає будь-який зв'язок з життям людини та його сенсом.

На це, зокрема, вказує Е. Гуссерль, який вбачає у заміщенні світу повсякденного життя світом ідеальних сутностей глибинну причину кризи наук та радикальної кризи європейського існування в цілому [1]. Разом з тим філософ зазначає, що причина ускладнення раціональної культури, в якій ґрунтовано європейський світ, полягає не в сутності самого раціоналізму, а лише в його спотворенні «натуралізмом» і «об'єктивізмом», закликаючи до «відродження Європи в душі філософії» завдяки остаточному подоланню натуралізму героїзмом розуму [1, с. 115]. Саме в такому переродженні розуму і вбачає своє завдання філософська герменевтика, орієнтована не на забуття теорії в ім'я практики, а радше на подолання радикального розриву між різними формами людського досвіду, і, таким чином, вирішення суперечності між формальним знанням, що транслюється в освіті, і базовими інтуїціями суб'єкта освіти, вкоріненого у «життєвому світі».

Як слушно зауважує Л. Мікешина, коли сьогодні говорять про необхідність «повернення суб'єкта в освіту», то, безумовно, мають на увазі як суб'єкта цілісну людину, а не тільки її розсудок, що накопичує теоретичні та практичні знання і навички [2, с. 207]. Видається, що йдеться передусім про цілісність людського досвіду, що консолідується у феномені розуміння, у тому сенсі, який надає йому герменевтика.

Отже, *мета* статті – розкрити в межах правової реальності природу того досвіду, який ми називаємо розумінням, та уточнити сутність самої правової герменевтики, що, вірогідно, дозволить виявити герменевтичні сенси правової освіти та прояснити сутність і завдання останньої.

Розуміння як форма досвіду. У результаті гносеологізації людини у філософії Нового часу її свідомість зводиться до знання і пізнання, яке до того ж обмежується пізнанням науковим, ігноруючи його позанаукові і донаукові форми. З науковим пізнанням ототожнюється й освіта, яка в такий спосіб стає виключно теоретичною. Таким чином, людське існування виявляється остаточно розколотим, і саме цей радикальний розрив між фундаментальними формами людського досвіду багато в чому спричиняє сучасну кризу освіти в цілому і правової освіти зокрема. Це вчергове змушує нас запитати слідом за Г.-Г. Гадамером, чи не є теорія чимось більшим, ніж те, що представляє нам сучасна наука, а практика у свою чергу – чимось більшим, ніж просте застосування останньої, і чи можна взагалі розділяти теорію і практику, якщо їх можна розрізнити лише в опозиції одна до одної [3, с. 24]. У пошуках відповідей на ці запитання сучасна герменевтика повертається до аристотелівської ідеї *фронесису* як інтегральної форми людського досвіду.

Так, М. Гайдеггер визначає філософію як «герменевтику фактичності», сутність якої полягає у тому, що вже у факті існування повинно міститися розуміння, і існування як таке є герменевтичним, інтерпретуючим, прояснюючим себе [4, с. 15–16, 142–148, 226–230]. У цьому ж ключі в рамках онтологічної версії правової герменевтики розуміння розглядається як спосіб буття людини у правовій реальності та водночас як спосіб відтворення останньої. Це не метод, що використовується для пізнання правових феноменів, а особлива форма досвіду, в якому надана і переживається правова реальність, тому його не можна звести до одних лише когнітивних структур. Це досвід, який можна назвати фронетичним.

Термін *фронесис* має грецьке походження і перекладається як розсудливість, мудрість, практична мудрість, розум, практичний розум, проникливість [5, с. 527–528]. Так, Арістотель у книзі IV «Нікомахової етики» провів відмінність між *епістеме* (науковим знанням), що виражається в *теорії* і стосується речей незмінних, *техне* (знанням у сфері творчості), що застосовується в *поезисі*, та *фронесисом* (морально-практичною мудрістю стосовно правильних дій в конкретній ситуації), вираженням у *праксисі*. На відміну від *епістеме* пізнання не є єдиною метою *фронесису*, він керує діями (VI, 1139 b і далі)¹. Різниця між ними, як різниця між знанням про факти і знанням про належне, є очевидною. Цікавіше для нас порівняти *фронесис* із *техне*, котре

¹ Тут і далі посилання на Арістотеля подано за виданням [6].

Арістотель розумів як майстерність ремісника, знання, що дозволяє створювати певні речі. То чи не є тоді розсудливість у судочинстві теж своєрідним *техне*? у той час, як *техне* можна засвоїти і забути, *фронесис* не можна засвоїти заздалегідь, але не можна й забути. При цьому питання, що справедливо, а що ні, не може бути вирішене у відриві від ситуації, тоді як «ейдос» того, що хоче виготовити ремісник, повністю визначений. Арістотель показував, що існує постійне напруження між законом і практикою, оскільки будь-який закон є загальним і тому не може охопити дійсність в усій її конкретності (V, 1137). Слід погодитися із Гадамером, що саме в цьому і полягає справжня проблема правової герменевтики: зразки поведінки не є вічними і незмінними, але й не є простими конвенціями, відображаючи природу речей, і справа тільки у тому, що ця остання визначає себе кожен раз лише у застосуванні. До того ж, якщо *техне* можна оволодіти досконало і в такий спосіб виключити необхідність самостійного мислення, то *фронесис* у стані ідеальної завершеності і є досконалістю здатності мислити, а зовсім не знанням типу *техне*. Саме тому право не підлягає догматичному застосуванню, як не підлягає догматизації й дійсно правова освіта. І нарешті, фронетичний досвід завжди передбачає, що йдеться не про мене, а про когось іншого. І людина здатна увійти в ситуацію іншого не тому, що вона знає про нього все, а тому, що вони пов'язані спільною метою [7, с. 375–382]. Цікаво, що європейські мови засвоюють поняття *фронесису*, виходячи з його латинського перекладу – *пруденція*; відповідно знання про право – *юриспруденція* – від початку мислиться як знання фронетичного типу.

Так, Ф.-Дж. Мутс порівнює фронетичний досвід правознавця із досвідом психотерапевта, діяльність якого в рамках постмодерністського підходу до психотерапії є «теоретично обізнаною герменевтичною практикою»: він засвоює теоретичні настанови для того, аби допомогти клієнту, але не намагається уникнути власної участі у діалозі з останнім. Психоаналітик відмовляється від традиційної концепції психоаналізу як всеохоплюючої теорії, що дозволяє лікарю виявити неврози пацієнта. Натомість він займає так звану позицію «не-знання», розміщуючи критичний вимір терапії у діалозі з клієнтом, спрямованим на відновлення його рівноваги, а не виносить діагноз за теоретичним шаблоном. Отже, маємо теорію, яка взаємодіє з практикою не з позиції зовнішнього спостерігача, а як безпосередній її учасник. Використовуючи цей приклад як модель для критичної правової теорії, філософ намагається показати, що право являє собою не поняття, яке належить прояснити, а наративно структурований процес, у якому учасники юридичної практики висловлюють свої страхи та занепокоєння, як і клієнти психоаналітика. Метою ж теорії є не створення ідеального правового наративу задля по-

дальшого перенесення його на практику, а активна участь у безперервному нарративному процесі створення і трансформації правових сенсів [8, с. 149].

Таким чином, у межах правової герменевтики теорія розглядається як компонент динамічних практик здійснення права, форма участі в них, але водночас і як осмислення цих практик. Останнє ж ніколи не є просто *техне*, що відтворює практику, але завжди охоплює і знання, і досвід, і дію. Якщо ремісник спочатку осягає ідею речі, потім отримує досвід її виготовлення і лише після цього виготовляє річ, то розуміння, що опосередковує здійснення права і виражається в окремих ситуативних судженнях, завжди охоплює не тільки теоретичне осмислення правової традиції (тут в сенсі горизонту розуміння, або сукупності упереджень, що складають перед-розуміння), а й застосування її до конкретної ситуації (реальної або гіпотетичної) з метою вирішення останньої, і в такий спосіб відтворює правову реальність, стаючи її частиною. Отже, знання і дія в даному випадку є нероздільними.

Природа правової герменевтики. У межах викладеного тлумачення розуміння не як методу, а як особливої форми фронетичного досвіду, й сама герменевтика виявляється лише способом буття у світі, а не формулюванням та утвердженням щодо нього певної позиції. І цей спосіб полягає у розмові, запитуванні, пошуку загального сенсу. В рамках правової реальності розуміння виявляється досвідом інтерсуб'єктивного відтворення правових сенсів, власне правовою герменевтикою, яка у цьому сенсі здатна протистояти як постмодерністському свавіллю інтерпретацій, так і позитивістському засиллю науковості. Основна ж роль правової герменевтики виявляється не методологічною, а, скоріше, терапевтичною: вона допомагає мінімізувати нерозуміння через усвідомлення власної зануреності в ситуацію і власної заангажованості. Інакше кажучи, як метафорично пише Й. Тонтті, тільки Феміда, яка, знявши пов'язку з очей, намагається усвідомити власні упередження і розуміє, що насправді ваги ніколи не можуть бути врівноважені, може використовувати свій меч таким чином, аби це могло вважатись виправданим [9, с. 186].

Герменевтичні сенси правової освіти. У контексті наведеного права освіта, так само як і здійснення права, являє собою процес діалогічного відтворення сенсів, основною метою якого є не надання учневі з позиції теоретичного домінування готових методик здобуття «істинних» сенсів, а відтворення фронетичного досвіду ухвалення рішень в ситуації невизначеності і конфлікту, а отже, у середовище трагізму дії, в якому й здійснюється право, коли конфлікти не можуть бути вичерпані, але повинні вирішуватися у ситуативному судженні. У такий спосіб виникає можливість подолання суперечності між теоретичним знанням, що передається в освіті, і «життєвим світом» людини.

Так, герменевтичні сенси у правовій освіті виявляються на трьох рівнях, які відповідають трьом аспектам фундаментального людського досвіду, що отримав назву розуміння. Являючи собою в першу чергу практичну мудрість, він разом з тим має творчий і пізнавальний вимір.

По-перше, в аспекті *техне* у герменевтичному розумінні, що становить сутність освіти, відтворюється правова реальність. Цей перманентно відтворюваний світ права ґрунтується на ідеї належного, яка й вимагає дискурсу, на противагу світу природи, який тотожний самому собі і в якому людина не залучена до постійного обміну думками. Позбавлення ж людини можливості вільної комунікації редукує її досвід до задоволення біологічних потреб. Поза світом права людині залишається лише війна за існування, в якій одна соціальна спільнота протиставляє себе іншій за принципом «друг» – «ворог». У цьому контексті завданням правової освіти виявляється не трансляція знання типу *епістеме*, а формування суб'єкта правового дискурсу, яке у свою чергу можливе лише шляхом безпосереднього відтворення останнього. При цьому за логікою герменевтичного кола судження з приводу права, які виносяться в університетських аудиторіях і на шпальтах юридичних видань, так само, як і судження правозастосувачів, з одного боку, спричинені правовою традицією, а з другого – автоматично стають частиною останньої, у такий спосіб відтворюючи останню і зумовлюючи подальші її інтерпретації.

По-друге, як власне *фронетичний досвід* освіта передбачає не тільки відтворення правової реальності, а й практичне здійснення права у конфлікті інтерпретацій. Адже герменевтичне розуміння права завжди передбачає також його застосування до ситуації, навіть якщо йдеться про гіпотетичний правовий конфлікт як предмет осмислення. При цьому абстрактна правова норма являє собою лише етап на шляху здійснення права; повною ж мірою правові сенси розкриваються лише в конкретній ситуації, де право нібито набуває обсягу та виявляє свою справжню сутність. Таким чином, досягнення права можливе лише в його застосуванні, що свідчить про глибоко герменевтичну природу цього досвіду.

По-третє, в аспекті *епістеме* освіта покликана заповнювати лакуни розуміння у нонкогнитивістському сенсі, коли осмислення права виявляється можливим як досвід не епістемологічний (аналогічний пізнанню у природничих науках), а фронетичний (спрямований на контекстуальне дискурсивне обговорення цінностей), тобто досвід у власному сенсі слова, який є чимось більшим, ніж пізнання. У цьому контексті Р. Порті розрізняє епістемологію і герменевтику, відносячи останню до неklasичного способу філософствування, який він називає наставництвом саме в сенсі освіти і який має справу з аномальним дискурсом, коли конвенції втрачають сенс. Відповідно на відміну від пізнання, роль якого обмежується впорядкуванням уже існуючого набору фактів, призначенням розуміння є знаходження нових горизонтів

знання, раніше не осмислених [10]. У силу ж унікальності правових ситуацій, у яких і розкривається сенс права, правовий дискурс постає саме як дискурс аномальний, а дійсно правова освіта виявляється тільки й можливою у формі наставництва як спільного віднаходження правових сенсів.

Так, освіта виявляється способом буття і пізнання водночас. Це не тільки процес становлення, але й результат цього процесу. Як зазначає з цього приводу Гадамер, освіту слід розуміти не лише як процес, що забезпечує історичне піднесення духу в сферу загального (за відомим визначенням Гегеля), водночас це і стихія, в якій перебуває освічена людина [7, с. 56]. Природу ж цієї стихії філософ розкриває в понятті такту, тобто здатності до сприйняття ситуації та поведінки усередині ситуації, для якої в нас немає знання, яке виходило б із загальних принципів [7, с. 58], що цілком відповідає уявленню про фронетичну природу правового судження, яке вимагає від суб'єкта не теоретичного знання, а практичної мудрості, готовності взяти на себе ризики у ситуації невизначеності та конфлікту, тобто розуміння у сенсі інтегральної форми досвіду.

Висновки. Правова герменевтика дозволяє прояснити в контексті правової реальності сутність розуміння як способу людського існування, що поєднує в собі знання, творчість і дію (осмислення та відтворення правової реальності у ситуативних правових судженнях), ґрунтується у традиції та орієнтований на належне. Водночас висвітлення природи розуміння дозволяє наблизитися до сутності самої правової герменевтики, яка фактично тождна йому, будучи не методом, а способом людського буття у світі.

Відповідно й правова освіта постає не тільки як процес становлення людини, а й як його результат у вигляді розуміння, або такту, тобто досвіду діалогічного ухвалення рішень у ситуації невизначеності, або фронетичного досвіду. У свою чергу останній не може бути теоретизований, а може тільки відтворюватись, у чому й вбачаються сенс і призначення правової освіти.

Так, герменевтичне переосмислення природи здійснення права висвітлює епістемічні, технічні та фронетичні сенси правової освіти і в такий спосіб відкриває шляхи подолання радикального розриву між теоретичним і практичним вимірами нашого існування, розриву, який спричинив не тільки сучасну кризу юридичної освіти, а й кризу західної людини в цілому.

ЛІТЕРАТУРА

1. Гуссерль Э. Кризис европейского человечества и философия / Э. Гуссерль // Вопр. философии. – 1986. – № 3. – С. 101–116.
2. Микешина Л. Философия познания. Проблемы эпистемологии гуманитарного знания / Л. Микешина. – М. : «Канон+» РООИ «Реабилитация», 2009. – 560 с.
3. Gadamer H.-G. Praise of Theory / H.-G. Gadamer // Praise of Theory: Speeches and Essays. – New Haven, CT: Yale University Press, 1998. – P. 16–36.

4. Хайдеггер М. Бытие и время / М. Хайдеггер. – СПб. : Наука, 2006. – 452 с.
5. Лабарр'єр Ж.-Л. Фронесис / Ж.-Л. Лабарр'єр // Европейський словник філософій: Лексикон неперекладностей. – К. : ДУХ і ЛІТЕРА, 2009. – Т. 1. – С. 527–533.
6. Аристотель. Никомахова етика / Аристотель. Сочинения: в 4 т. – М. : Мысль, 1976–1984. – Т. 4, 1983. – С. 53–293.
7. Гадамер Х.-Г. Истина и метод: Основы философской герменевтики / Х.-Г. Гадамер. – М. : Прогресс, 1988. – 704 с.
8. Mootz F.-J. III. Law, Hermeneutics and Rhetoric / F.-G. III Mootz. – Burlington : Ashgate, 2010. – 470 p.
9. Tontti J. Right and Prejudice: Prolegomena to a Hermeneutical Philosophy of Law / J. Tontti. – Burlington, 2004. – 204 p.
10. Рорти Р. Философия и зеркало природы / Р. Рорти. – Новосибирск : Изд-во Новосиб. ун-та, 1997. – 320 с.

ГЕРМЕНЕВТИЧЕСКОЕ ИЗМЕРЕНИЕ ПРАВОВОГО ОБРАЗОВАНИЯ

Сатохина Н. И.

Предпринята попытка раскрыть в рамках правовой реальности природу опыта понимания, что позволяет выявить герменевтические смыслы правового образования и прояснить сущность и задачи последнего. Автор отстаивает идею о том, что сущность правового образования заключается в понимании, которое представляет собой не метод, а интегральную форму опыта, укорененного в правовой традиции и ориентированного на должное, объединяя одновременно знание, творчество и действие. Следовательно, основной целью правового образования оказывается воспроизведение опыта диалогичного принятия решений в ситуации неопределенности и конфликта.

Ключевые слова: правовое образование, правовая герменевтика, понимание, фронесис, такт.

HERMENEUTIC DIMENSION OF LEGAL EDUCATION

Satokhina N. I.

The article deals with the trying to explicate the nature of the experience of understanding within the legal reality that allows us to reveal hermeneutic senses of the legal education and clarify its nature and objectives. The author defends the idea that the sense of the legal education is an understanding which is not a method, but a cumulative form of experience, rooted in the legal tradition and oriented in the direction of due and integrated simultaneously knowledge, creativity and action. So the main aim of legal education is simulation of dialogical decision-making in the situation of the uncertainty and conflict.

Key words: legal education, legal hermeneutics, understanding, phronesis, tact.

